

Абдывасиева З.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МАКАЛ ЖАНА ЛАКАПТАРЫНЫН ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ

Абдывасиева З.

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

Z. Abdyvasieva

EDUCATIONAL MEANING OF THE KYRGYS PROVERBS AND SAYINGS

УДК: 398

Кыргыз фольклорунун эпикалык теги болгон кичине көлөмдөгү жанры макал-лакаптарга токтолгон. Макал-лакаптар түз же кыйыр түрүндө айтылып, инсандын акыл эсин, билимин өстүрө турган маалымат берет да, инсандын жакшы инсан болуп калыптануусуна багыт берэри ошондой эле мааниси көрсөтүлгөн. Мисалга, макал лакаптарда айтылчу ой түздөн-түз, так, кыска, образдуу, афоризм менен айтылып, кандайдыр бир бүткөн ойду камтып турат. Ага «Тоону ташты сел бузат, адамзатты сөз бузат», «Акыл тозбос тон, билим түгөнбөс кен» сыяктуу мисалдарды көрсөткөн. Макал лакап этнопедагогикалык каражат сыяктуу анын маани мазмунун күчөткөн эсте бат калуучу түргө ээ жана ал эсте жакшы сакталаары, анын максаты дайыма тарбиялоо, алар эмпирикалык билим жана тажрыйбалар болуп педагогикалык каражат катары каралаары жана колдонулаары каралган жана философиялык корутундуну берээрине: «Абийир тапса баласы, атасына бак конот», «Адамдын көркү-адилетүүлүктө, жигиттин көркү-адептүүлүктө» деген сыяктуу тастыктоолорду берген.

Негизги сөздөр: элдик фольклор, руханий байлык, философиялык корутунду, моралдык саптар, эмгек, тарбия, эмпирикалык билимдер, моралдык фактор.

В статье рассматриваются пословицы и поговорки как малые жанры кыргызского фольклора. Употребляясь в прямом и переносном значении, они передают нравственную информацию и формируют личность. Например, «Горы разрушает сель, а человека слово», «Разум – твердая скала, а знания – неиссякаемая кладезь» – эти пословицы и поговорки передают определенную мысль лаконично, четко, ясно и образно в афористичной форме. Меткие выражения как средство этнопедагогики усиливают содержание передаваемой мысли и легко запоминаются, при этом их главная задача – нравственное воспитание. Пословицы и поговорки применяются как средство педагогики, содержат эмпирические знания и опыт, подводят нас к глубоким философским выводам. Например: «Совестливый сын осчастливит отца», «Справедливость украшает человека, воспитанность украшает джигита».

Ключевые слова: народный фольклор, духовное богатство, философское заключение, труд, воспитание, эмпирические знания, моральный фактор.

Kyrgyz folklore epic tag was a little genre proverb goes, touching on the level. Proverb goes directly or indirectly mentioned in the form, the individual mind and consciousness, knowledge also provides information that will develop as a person, a good person direction and meaning. For example, the proverb goes, converted to direct interactions, concise, accurate, meaningful, aphorism mentioned, with some reaching the completion point. Speaking to break up the stone from the mountain floods, it's poisonous. The tone of mind, education examples such as mining. Pedagogical tool, such as the value of its contents, which often remember of type and he always kept in mind, and its aim education, they are provided as a means of empirical knowledge and experience in teaching, and will continue to be used and philosophical conclusion: a father and his son, found in the garden of conscience unending human beauty and young assertions like that.

Key words: folk, folklore, spiritual wealth, philosophical conclusion, moral lines, labour, up-bringing, empirical knowledge, moral factors.

Элдик фольклор өзүнүн интеллектуалдык, эстетикалык, этикалык баалуулугу менен элдердин руханий керектөөлөрүн канаатандырып инсандагы өз улутуна болгон баалуу сыймыктуу сезимин калыпка салат. Ар кандай эл өзүнүн кайталангыс өзүнчө өзгөчөлөнгөн руханий маданиятына ээ. Өзүнүн түпкүлүктүү, кайталангыс төл маданиятынан ажыраган эл келечексиз жана алар өз алдынча улут катары жашоодон ажырап калаары айкын. Кыргыз фольклорунун эпикалык теги болгон кичине көлөмдөгү жанры макал лакаптарга токтололу. Макал лакаптар түз же кыйыр түрүндө айтылып, инсандын акыл эсин, билимин өстүрө турган маалымат берет да, инсандын жакшы инсан болуп калыптануусуна багыт берген, б.а. инсанга таалим тарбия берүүчү мааниси курч кыска көлөмдөгү элдик ооз эки чыгарма [1]. Чындыгында эле фольклористика илиминин көрүнүктүү теоретики В.Е. Гусев «Эстетика фольклора» деген эмгегинде «макал лакаптар чындыгында эле эпикалык өзгөчөлүккө ээ, жөнөкөй баяндоочулук формага тиешелүү болуп, эл массасынын турмуштук тажрыйбасын социалдык тарыхый объективдүүлүктү жыйынтыктап, же чындыктын объективдүү көрүнү-

шүн типтештирет» дейт. Ал эми «макал лакаптар – бул элибиздин турмуш тажрыйбасынын негизинде пайда болгон коом, жаратылыш жана адамдын бири-бирине мамилеси жөнүндөгү көз караштарды чагылдырган эл адабиятынын байыркы түрлөрүнүн бири» [2].

Чындыгында, макал-лакаптар эмгекчилердин таанып-билүү, интеллектуалдык, өндүрүштүк, табигый адеп ахлактык, ж.б. ушулар сыяктуу көпкеректөөлөрүн жана муктаждыктарын канааттандырган тажрыйба жана эмпирикалык билимдердин негизинде келип чыгат. Макал лакап ар бир элдин дүйнө таануучулук көз карашынын, тарыхый өсүп өнүгүү жолунан, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша болгон акыл эстин жыйындысы.

Макал лакап дайыма кеңеш берет, акыл үйрөтөт. Адеп ахлактык тарбия берүү, эскертүү, сыңдоо максатын көздөп, адамдын таанып билүү интеллектуалын, өндүрүштүк, эстетикалык жана руханий муктаждыктарын канааттандырат. Макал-лакаптарда айтылчу ой түздөн-түз, так, кыска, образдуу, афоризм менен айтылып, кандайдыр бир бүткөн ойду камтып турат. Мисалы, «Тоону ташты сел бузат, адамзатты сөз бузат.», «Акыл тозбос тон, билим түгөнбөс кен».

Макал-лакаптын масштабы өтө кенен. Адам баласына тиешелүү болгон түрдүү сапаттар, ден соолук, акыл эс, илим, билим, мекен, жаратылыш, жан жаныбарлар, таптык маанидеги, жээк жаак, тууганчылык башкача айтканда турмуштук категориялардын бардык аспектилерин камтыйт. Макал-лакаптар эзелтеден бери тарбиялоо максатында педагогикалык каражат катары колдонулуп келет. Ал педагогикалык идеяны камтып үйрөтүүчүлүк таасири бар, адамдын мүнөзүнө баа берүү, инсанды калыптандырууда мааниге ээ болуучу оң жана терс мүнөздөргө баа берүүчү, тарбиялоого үндөөчү, адамзат өзүн тарбиялоочу жана кайра тарбиялоочу функцияга ээ болуучу тарбиялык таасирге ээ. Макал-лакаптар бүт эл тарабынан жаралып жалпы элдин ой-пикирин туюнтат. Аларда элдин турмушка болгон баасы, байкоосу жана турмуштук тажрыйбалары камтылган. Эгер макал-лакаптар жеке адам тарабынан түзүлүп, ал көпчүлүктүн оюн туюнта албаса, анда ал элдик боло албай калмак [3].

Макал-лакаптар – кыска ритмикалык жактан чың уюшулуп, осуятчыл маанайда айтылган элдик ооз эки поэтикалык чыгармачылыктын жанры [4].

Макал лакап этнопедагогикалык каражат сыяктуу анын маани мазмунун күчөткөн эсте бат калуучу түргө ээ жана ал эсте жакшы сакталат. Макал-лакаптын максаты дайыма тарбиялоо болгон, алар эмпирикалык билим жана тажрыйбалар болуп педагогикалык каражат катары каралат жана колдонулат. Ма-

кал-лакап өзүнүн сериясы жагынан алганда кыска көлөмдө болгону менен алардын ар биринде эпикага мүнөздүү болгон окуялар, сюжеттер, образдар мүнөздүү келип алардын табиятында тажрыйбалар жатат. Кыргыз элиндеги макал-лакаптар турмуштук тажрыйбалардан жаралып өзүнчө ой толгоолорду пайда кылат жана *философиялык корутундуну* берет. Жогорку ойлорго карата төмөндөгүдөй макал-лакаптарды келтирүүгө болот: «Абийир тапса баласы, атасына бак конот», «Адамдын көркү-адилеттүүлүктө, жигиттин көркү-адептүүлүктө», «Адам кааласа таштан суу, такырдан гүл чыгарат», «Адашкандын айыбы жок – кайтып үйүрүн тапкан соң, ачылгандын айыбы жок – өзү билип жапкан соң», «Кан жакшы болмоюн, калк жакшы болбойт» ж.б. Ар бир сүйлөмдү карабайлы кандайдыр бир турмуштук тажрыйба, андан мани мазмуну күчтүү ой-толгоо жыйынтыктардын келип чыккандыгын көрүүгө болот.

Үй-бүлө куруп, турмуш жолун баштагандан кийин балалуу болуп, аны чоңойтуу, эрезеге жеткирүү, тарбиялоо адам баласындагы негизги жоопкерчиликтүү милдет. Адамдын жашоосу бала менен тыгыз байланышкан. Бала – бул өмүр, сенин жашооң, уландың жана жашоо уюткун.

Бардык эле элдердин наристеге жасала турган ырым-жырымы, камкордугу, салт-санаалары, ишенимдеринин көп кырдуулугу эмпирикалык билимдердин жана тажрыйбалардын натыйжалары болоору айкын. «Балалуу үй-күлкүнүн куту, баласыз үй кубанычтын жуту», «Балалуу үйдө сыр жок, оорулуу үйдө ыр жок», «Балалуунун багы бар, баласыздын жүрөгүндө муңу бар», депбаланын үй-бүлөдөгү орду, мааниси көрсөтүлөт.

Академик Ч.Айтматов белгилегендей, макал-лакаптар кыргыз элинде педагогика илиминин милдетин аткарып келет. Бирок элдин педагогикалык ойлору оозеки чыгармачылыктын бардык түрлөрүндө, бардык жанрларында, макал-лакаптарда, жомоктордо, учкул сөздөрдө, табышмактарда, жаңылмач, мифтерде, бардык эпостордо кеири чагылдырылып, бекем сакталып, иш жүзүндө колдонулуп келген [5,6]. Чындыгында эле, макал-лакаптарда баланы тарбиялоо жана тарбиянын башталышы канчалык эрте болсо, ошончолук маанилүү деген так ой толгоолор да өтө мазмундуу айтылат. Алсак, «Бала тарбиясы жашынан, аял тарбиясы башынан», «Баланы жакшылыкка жетелеп жанаштыр, жамандыктан кубалап адаштыр» – деп макал лакаптарда жаш муундарга таалим тарбия берүү берилген. Балдарды тарбиялоодо ата эненин тарбиясы чоң мааниге ээ болоору көрсөтүлөт. Ата-энелердин сөзү ата-бабалардан калган акылмандык катары бааланат. Ага карата төмөндөгү макал-лакаптарды мисалга келтирүүгө болот. «Баланын тентек болмогу үйүнөн, эрдин тентек

болмогу бийинен», «Балаң пайдалуу болсо, аштыгың айдалуу», «Бала жакшысы-атанын даңкы, кыз жакшысы – эненин даңкы» «Балаң жакшы болсо өргө чыгарат, балаң жаман болсо, көргө тыгат» ж.б.

Эмгекти сүйүүгө тарбиялоо макал-лакаптардагы негизги идея. Эмгектин сарпталыш мүнөзүнө, сапатына ылайык адамдын өмүрү, жашоосу, жүрүш турушу, турмуш тиричилиги, карым катнашы аныкталат. Бардык эле элдерде тарбиялоонун негизги милдети кандайдыр бир жанрада чагылдырылган эмгекке тарбиялоо болуп саналат. Элдердин тарыхый, педагогикалык тажрыйбалары жана эмпирикалык билимдери эмгек-инсандын дене, акыл жана адеп ахлактык жактан өсүүсүнүн эң негизги шарты болоорун көрсөтөт. Кыргыз элинде илгертеден айтып келинген «Адамды акылга бай кылган - эмгек, төрт күлүктү шай кылган эмгек», «Адамдын эмгектен улуу тиреги жок», – деп өтө бай мазмунда айтылгандай эмгек коом жана эл үчүн маанилүү болгон балдарды жана жаштарды эмгекке тарбиялоонун так, ачык ыкмасы жана каражаты экендигин көрүнүп турат.

Эмгекти моралдык фактор катары карап, эмгек адамга руханий жана моралдык канаттанууну алып келет деп, анын психологиялык маанисин көрсөтүүгө болот. Ага «Эмгек – үстү күлкү, күлкү арасы – өмүр», «Эмгексизге ырахат жок», «Эмгекти сүйбөгөн наадан, – эси жок адам», «Эмгекчинин-эмгеги байлык, билимдүүнүн – пикири байлык», «Эмгек эрдикке жеткирет, эрдик элдикке жеткирет» жана башка мисалдарды келтирүүгө болот.

Эмгекке тарбиялоо жөнүндө ойлордун ичинен биринчи орунда эмгектин тарбиялык мааниси турат. Эмгек процессинде адамдык сапат, эмгекти сүйүү, жоопкерчилик, милдеттүүлүк сезими сыяктуу моралдык сапаттар жаралат. Алсак, «Эр эмгегин жер жебейт», «Эмгек эрдин көркү, эр-элдин көркү», «Эмгек адамдык көркү», «Эмгектин наны таттуу, жалкоонун жаны таттуу» [ж.б. мисалдарды алсак болот].

Эл эмгекке тарбиялоо маселелерин чечүү менен бирге балдарда эмгекке болгон сүйүүсүн чыңалткан, алардын аң сезимине эмгектенүүнүн канчалык даражада керектигин жана зарылдыгын жеткирген. Аларда башкалардын эмгегинин эсеби менен өздөрүнүн керектөөлөрүн канааттандыруучу терс кылык жоруктарга каршы көз караштарды пайда кылууга тарбиялайт.

Мисалга, «Эгекти сүйбөгөн адам, эси жок наадан», «Акылың көп болуп, ачууң аз болсо, зор боло-

суң, душманың көп болуп, досуң аз болсо – кор болосуң».

Эмгекти сүйүүгө тарбиялоо жөнүндө сөз болгондо, эл күч эмгегин гана эмес «Акылдуу бала эмгек, акылсыз бала тентек», «Акыл баштан чыгат, асыл – таштан чыгат», «Акыл – алтын, ой-күлүк», деп акыл эмгегин да алдыңкы орунга коёт.

Эмгекти сүйбөгөндөрдү б.а. эмгектене албагандарды мазактоо аркылуу эмгекке тарбиялоо маселелерин жетишээрлик даражада чечишкен. «Жалкоого шылтоо көп», «Алдамчыга жаза көп», «Жыгылган күрөшкө тойбойт», «Эмгексизге ырахат жок», «Эмгектүүнүн аты калат, эселектин даты калат» ж.б.

Кыргыз эли кылымдар бою сөз кадырын баалап, сөз күчүн билип келген эл болгон. Аларда мактоо сөзүнүн күчү менен инсандын золбосу көтөрүлүп, эл алдында кадыр барка ээ болгон, ал эми курч айтылган сөз менен адам жыгылган. «Акылдуу акылы менен жарат, акмак күчү менен жарат», «Акындын издегени ыр, акмактын издегени чыр», «Баатыр бир өлөт, коркок мин өлөт» жана «Аял жакшысы-ырысы мол, аял жаманы-кайгысы зор».

Макал-лакап элдин даанышмандыгынын, орошон акылынын жыйындысы болгондуктан ал таанып-билүүчүлүк мааниге ээ. Философиянын негизги элементи болгон макал лакаптар менен адамзатты мазмундуу өмүр сүрүүгө, туура жашоого тарбиялайт [6, 124-б.].

Элдин акылчысы, насаатчысы, нускалууусу, кеңешчиси болгон элдик педагогдор учкул сөздөрдү, акылман ойлорду, макал лакаптардын деңгээлинде колдонуп, өнүктүрүп өркүндөтүп, жаш муундарга таалим тарбия берүүдө негизги педагогикалык каражат катары акылды, адеп ахлакты, моралды, көркөм өнөрдү айкалыштырып элдик тарбиянын күчүн жана түбөлүктүүлүгүн сактап келген.

Адабияттар:

1. Акматалиев А. Кыргыз адабияты «Мезгил жана тарых» (редакция). - Б., 2010.
2. Танаев Т. «Кыргыз фольклорундагы лирикалык жанрлар». - Ош, 1998.
3. «Эл адабияты сериясы» макал-лакаптар 10, - Б., 2001.
4. Кыргыз Сов. Энциклопедиясы 4-кит. - Ф. 1979. - 123-б.
5. Кар.кит. Антология пед.мысли в Киргизской ССР. - М. Педагогика. - 1988. - 5-б.
6. «Эл адабияты сериясы» Балдар фольклору 20 т. - Б., 2001. - 124-б.

Рецензент: к.пед.н., доцент Даминова И.